

STENALDERENS HUSTYPER I NORD-NORGE

I 1930-årene, da Nummedal opdagede de nordnorske forekomster af hustuffer fra stenalderen, startede man undersøgelser på to forskellige steder. Gjessing gravede på Træna på Helgeland, Nummedal i Varanger. Imidlertid var husgravninger ikke Nummedals stærke side, og hans Karlebotnhuse blev derfor delvis negligeret, da det viste sig, at de i grundplan ikke stemte med Trænahusene; Nummedals Gressbakkenhuse fik han i det hele taget ikke publiceret. Der var derfor en tendens til at udnævne Trænahusene til fulgyldige exponenter for »det nordnorske stenalderhus«, og man så en udvikling fra Langhågans ældre stenalderhus – en oval hytte med stolper i selve væggen, altså formodentlig en fletværkshytte – til Hellavirkjæ's tørvelanghus med to rækker frie stolper ned ad gulvet. Disse sidste lod sig igen let opfatte som forstadiet til det typisk norske jernalderhus, som det var kendt fra Jæren og Lista. I 1940-årene gav Gjessings publikationer nok udtryk af at problemerne ikke nødvendigvis var lige så let løste over hele Nord-Norge, men fortsat så sagen ret simpel og overskuelig ud.

Det var her som overalt indenfor faget, at så længe materialet er lille og dårlig kendt, ser det ud som om alle problemer er løst, men efterhånden som det voksede, blev problemerne større og større, og den endelige løsning rykkede længere og længere ud i det uvisse. Indtil 1950 var der i Nord-Norge ialt udgravet 19 stenalderhuse, nemlig 7 af Gjessing og 12 af Nummedal; i 1950-1960-årene er tallet kommet op på 113 ialt. Det fordeler sig nu med 6 i Nordland fylke, 4 i Troms fylke, 43 i Vest-Finnmark og 60 i Øst-Finnmark. På et vist tidspunkt af gravningerne, nemlig da Varangerkysten i 1958 var undersøgt, faldt jeg selv for fristelsen til at tro, at problemerne var enkle og nær deres løsning, og at den enlinjede udviklingsgang på Træna blot havde som parallel en anden udvikling længere nordøst på. Men efter at vi i 1958-1961 lærte indlandets huse at kende og siden 1962 også Vest-Finnmarks, er det næppe længere muligt at finde noget holdbart system i materialet. Jeg skal i det følgende tage disse 3 nye undersøgelsesområder hver for sig og begynde med Varangerkysten.

Blandt husene ved Varangerfjordens kyst er de ældste udgravet og publiceret af Knut Odner. De stammer fra en sen del af Komsatid og fra den tidlige neolitiske Sæleneshøgda-fase. Fra den sidstnævnte er de 3 tufter, jeg har gravet ud på Sæleneshøgda. Ellers er fundstederne Nesseby, Bugøynes og Trifandalen. Disse huse er runde. De fremtræder nu som en fladt grydeformet sænkning i jorden med et uordentlig ildsted i midten. De kan omgives af en antydning til en vold, men normalt findes der ingen vold omkring. Om dette er en fletværkshytte, en tørvegamme eller et telt, tør jeg ikke have nogen mening om. Spor af stolpestøtter eller stolpehuller er ikke konstateret. Jeg bruger om disse navnet *Sæleneshøgdatypen*.

I mellemneolitisk tid dukker flere nye typer op, først og fremmest *Karlebotnhuset*, som nærmest må beskrives som en tørvegamme. Formen er kvadratisk eller rektangulær, omgivet af en tydelig vold af sten og grus, bestående af det som er fjernet, da man ryddede gulvet. Dette er grydeformet og har oftest et meget smukt og velbygget ildsted i midten. Hvor huset har undergået reparationer, kan der være flere ildsteder over hverandre. Døren vender bort fra havet. Det er ingen spor efter stolper, men vi har et eksempel på, at huset har været barduneret ved tov og ankersten. Det indre rum i huset er gerne 3-3 1/2 m bredt, 4-6 m langt, med en gulvflade på ca 12-15 m², altså uden tvivl et enfamijeshus. Disse huse ligger samlet i store landsbyer, hvor 1 eller 2 rækker af dem strækker sig langs den daværende strand. Størst er Gropbakkeengen ved Karlebotn med 87 huse, mens det normale er ca. 30-40 huse. De bedst kendte lokaliteter er Nesseby, Gropbakkeengen, Nyelv, Hamningberg og Lebesby. De omfatter hele resten af stenalderen fra ca. 2000 til 0. Både hustypens lighed med senere tørvegammer og landsbybebyggelsens med nordsibiriske og eskimoiske bosætningsmønstre i nytid får en til at tro på et langt efterliv for denne type.

I senneolitisk tid finder vi så den anden af hovedtyperne, *Gresbakkenhuset*. Dette hus er halvt nedgravet i en skråning og begrænses på forsiden af en vældig vold, delvis opbygget

af affald, delvis af det udkastede materiale. Huset har haft et stort, tungt tørvetag, af og til båret oppe af 4 frie stolper inde på gulvet; og langs tagets fod mod den naturlige bakkeskråning ovenfor er der ofte gravet render for at lede regn- og smeltevand udenom. Væggene kan være meget høje, nedgravningen langs den indre væg indtil 130 cm, volden foran indtil 155 cm. Den forreste vold plus ophobet affald kan tilsammen have 6-7 m's tykkelse. Døren sidder på midten af denne nedre langvæg, altså ud mod havet; og den har derfor karakter af en husgang på flere m's længde. I enkelte tilfælde kan vi vise, at der er tærskler i begge ender af gangen, og at den har været overdækket. Den har altså fungeret som en varmesluse med dør yderst og inderst. Den indre gulvflade er lang-oval, 4-6 m bred, ca. 10 m lang, med en gulvflade på indtil 70 m². Her er der stenlagte brikse for enderne, 2 eller 3 ildsteder ned langs midtlinjen, og ambolt og slibesten har sine bestemte pladser i huset. Dette er tydeligt et flerfamiljeshus for 2-3 husholdninger. Overensstemmende hermed er der også færre huse i landsbyen, ca. 10-12, hvilket giver samme totale indbyggerantal, ca. 100-150 pr. landsby, som ved Karlebotntypen. De vigtigste lokaliteter for denne type er Gressbakken, Advik, Munkefjordbotn, Bugøysfjord og Høybukt. De omfatter senneolitisk tid og resten af lokal stenalder ned til år 0. Om forholdet mellem disse 2 hustyper kan intet siges: Er Gressbakkenhuset afledt af Karlebotnhuset? Dækkes 2 samtidige landsbyer af hver sin type over forskellige etniske eller sociale grupper? Vi ved det ikke, men vi ved, at de 2 typer eksisterer samtidigt i samme område, indeholder helt samme inventar, og begge er vinterhuse, som i sommermånederne har stået ubeboet hen.

Endnu 3 andre, men sjældnere hustyper kan udskilles: I hver landsby – oftest ude i dens ene ende – er der gerne et par små, runde huse uden ildsted, men med spor af at have vært en slags stenhuggerværksteder. Værkstedspladsen – et velkendt fænomen fra alle stenalderkulturer – er altså om vinteren i arktiske strøg bragt indendørs. Det er den forøvrigt også på Scara Brae på Orknøerne. Så har vi fra Gropbakkeengen et enkelt hus, som har en cirkelrund plan, ikke nedgravet gulvflade omgivet af en vold. Indvendig er det hele 8 m i diameter, og ildstedet er usædvanlig stort og kompliceret. Måske er det en slags forsamlingshus. Det minder om de nordsvenske stallotomter, men er fra senneolitisk tid. Ved overgangen til lokal jernalder begynder husene af Mortensnestypen at vise sig. Rektangulære, ganske store huse med gavlen mod havet, ikke langsiden som på alle de ældre typer. De kendes fra Mortensnes, Angsnes og Høybukt. Endelig skal nævnes, at vi på Nyelv har udgravet en del udendørs ildsteder. De er alle anbragt i bunden af en rund grube, ca. 1 m i diameter, som rimeligt kan være på et vindhårdt sted under barske klimaforhold.

Vender vi oss fra kysten til indlandet, møder vi helt ændrede forhold. De udendørs ildsteder ligger her oppe på flad mark, og husene er delvis af andre typer – som en direkte følge af de forskellige naturforhold. Men især kan man finde ikke få ændringer i typerne, forårsaget af, at det her er sommerbopladserne. Det er steder som Holmfoss, Gravholmen, Nesheim, Fredrik Antiplassen, Noatun Neset og Noatun Haugen. Gressbakkentypen og Karlebotntypen findes ganske vist igen, med de samme dimensioner og med den samme indvendige rumdisponering, men med vægge og tag af helt andre og lettere konstruktioner. I 2 tilfælde kan der konstateres nevertag i stedet for tørvetag, og væggene er tilsvarende spinklere, skønt det ellers i alle retninger, svarer till Gressbakkentypen. Det er på Fredrik Antiplassen og på Nesheim, hvor hus 2 var af denne konstruktion, mens nabohuset nr. 1 – for enden af en husrække på 6 – tilhørte den lille, runde type. Dette hus 2 indeholdt ikke bare forkullede rester af nevertaget, men vi kunde tage op og preparere en 16x20 cm stor flage, bestående af 2 bredder, syet sammen med en smal neverstrimmel. Opsigtsvækkende er det, at dette hus klart er mellemneolitisk – min per. II –. Enten man vil fæste den ene eller anden typebetegnelse på det, sammenlignet med husene ved kysten, har vi altså her et hus med 2 ildsteder inde meget tidligere end de ældste af denne slage ude ved kysten. En anden type er Gressbakkenhuset helt uden ildsted, men med ildstedet placeret på affaldsdyngen udenfor døren. En tredje er ildsteder på flad mark, omgivet af systemer af stolpehuller og med en del brændt lerklining i kulturlaget. Her må vi da regne med en klinet fletværkshytte, formodentlig et indslag fra nabokulturer endnu længere inde i indlandet og medover mod den botniske bugt. Selvom vi ikke vidste det fra andre undersøgelser, vil vi derfor alene på hustyperne kunne bestemme kysten som vinterlandet, elvedalene som sommerlandet. I indlandet forekommer de store landsbyer ikke, men kun

grupper af 3-4 huse sammen. Dette kan naturligvis give anledning til sociologiske spekulationer, som det dog vil føre for vidt at lægge frem her.

I de sidste år har undersøgelserne væsentlig koncentreret sig om den store ø Sorøy i Vest-Finnmark, hvor navne som Risvåg, Hasvåg, Hasvik, Gåshopen, Slettnes, Sandbukt m.fl. står for de nyeste husudgravninger i distriktet. Desuden er der gravet en enkelt tuft inde i Alta – som den eneste repræsentant for indlandet – og 4 tufter på 2 steder i Troms, Skrolsvik og Greipstad – som en udvidelse vestover af undersøgelsesområdet. Resultaterne her har været delvis afvigende fra de i Waranger. Bosætningstypen er den samme med langstrakte husgrupper ved de gamle strandlinier. Karlebotnhuset kan findes i sin rene form som her på Hasvåg, ligeledes Gressbakkenhuset og det lille, runde hus, som må være et værksted, og det eneste hidtil udgravede tidlig neolitiske hus – på Slettnes – er rundt og omgivet af en lav, stenfri sandvold ligesom et af Odners komsahuse østpå. Men ofte er typerne her uklare og sammenblandede, så at hverken en klar typebestemmelse eller en årstidsbestemmelse lader sig gøre. Jeg formoder, at dette kan skyldes, at beboernes årsvandringer har haft en anden karakter på øerne end på fastlandet. Her er de forskellige næringsmuligheder trængt sammen på mindre områder, så folk har formodentlig været mere bofaste. Men dette er naturligvis endnu bare en teori. Af specielle træk her skal nævnes, at vi i Sandbukt har et nyt eksempel på, at Gressbakkentypen – eller i hvert fald huset med 2 ildsteder, forekommer allerede i mellemneolitisk tid. I virkeligheden er da formodentlig de 2 hovedtyper lige gamle på nordnorsk grund. Væggene på Sandbukthusene var ikke sten- og grusvolde, men regulære tørvevægge, som et par billeder vil vise. Og i Risvåg var et sent hus af Gressbakkentypen ikke forsynet med 2 normale ildsteder, men med 1 ildsted og 1 pottemagerovn, i hvilken der har været fremstillet asbestkeramik. Det nye materiale fra Vest-Finnmark og Troms kan altså ikke ganske passes ind i typedelingen fra Øst-Finnmark, men endnu viser det heller ingen direkte kontakter med Gjessings Trænamateriale. Sæleneshøgda-typen og Langhåganhuset er trods visse ligheder distinkt ulige, og det samme gælder på den ene side Karlebotn- og Gressbakken-typerne, på den anden Hellavirkjæhusene på Træna. Fremtidige undersøgelser vil forhåbentlig bringe os nærmere en løsning.

Til slut vil jeg berolige de af mine tilhørere, som nu frygter for, at jeg i Finnmark skal grave væk alt som findes af stenalderhuse. Vi har idag kortlagt langt over 1000 tufter, så endnu er kun 10% undersøgt. I virkeligheden er vel Nord-Norge og de skotske øer de eneste områder i Europa, hvor stenalderens husrester er synlige ovenpå græstørven den dag idag. Alene dette åbner jo forjættende perspektiver for en arkæolog.